

MONIKA SIDOR

NOWE WARUNKI RECEPCJI
ROSYJSKIEJ LITERATURY EMIGRACYJNEJ
A DEKOLONIZACJA DYSKURSU RUSYCYSTYCZNEGO W POLSCE:
NA PRZYKŁADZIE BADAŃ
NAD TWÓRCZOŚCIĄ IWANA SZMIEŁOWA

W ciągu ostatnich trzydziestu lat badania literatury rosyjskiej w Polsce przeszły co najmniej kilka zwrotów i nie były to tylko zwroty badawcze, których doświadczała teoretyczna myśl humanistyczna w XX wieku, chociaż na pewno i one pozostawiły swój niezbywalny ślad na badaniach slawistycznych. Ale o wiele istotniejsze dla slawistów stały się zmiany historyczne obejmujące systemy państwowe, politykę i społeczeństwo w końcu zeszłego stulecia, które spowodowały radykalne przeorganizowanie badań slawistycznych, struktury jednostek badawczych, zakres i materiał zainteresowań oraz optykę badawczą. Sprawy te, czyli transformacje w sferze kierunków badań, były już podstawą refleksji naukowców, co więcej – ta refleksja towarzyszyła przemianom, bowiem przeformułowanie paradygmatów badawczych odbywało się w warunkach wysokiej samoświadomości naukowców, którzy zwracali się ku kwestiom przedtem niedocenionym, pomijanym lub niechętnie widzianym¹. Wypada stwierdzić, że w jakimś sensie znajdujemy się w sytuacji analogicznej do tej sprzed trzydziestu lat, jeśli chodzi o poziom klarowności tendencji analitycznych i fortunności podsumowań. Wydaje się bowiem, że slawiści polscy dziś na nowo uświadamiają

Dr hab. MONIKA SIDOR, prof. KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Literaturoznawstwa, Katedra Literatury Rosyjskiej, Ukraińskiej i Białoruskiej; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: monika.sidor@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8290-8682>.

¹ Por. Anna Woźniak, „Uwagi wstępne”, w: *Literatura emigracyjna Rosjan, Ukraińców i Białorusinów*, red. Anna Woźniak i Lubomyr Puszek (Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2001), 9-10.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

sobie potrzebę zmian, lecz zdają sobie także sprawę z niepełności swojego oglądu, a więc i intuicyjności podejmowanych przez nich decyzji.

Oczywiście najlepsze warunki do dyskusowania i komentowania tworzy pewien dystans czasowy, który sprawia, że przemiany można ocenić w kontekście ich efektów. Jednak także rozważania prowadzone na bieżąco mają duże znaczenie, gdyż pomagają zidentyfikować problemy, przed którymi stoją naukowcy zajmujący się dziś literaturą i kulturą rosyjską. I z tego względu również niniejsze rozmyślenia nad obecnym stanem slawistycznych badań literackich, mimo że na pewno obarczone pewnym optycznym błędem, są podjęciem. Od razu należy powiedzieć, że mają one charakter zaledwie szkicowy. Nie proponuję konkretnego rozwiązania, ale staram się wskazać w badaniach literackich poświęconych literaturze rosyjskiej niektóre kwestie, będące przyczyną istotnych dylematów współczesnego literaturoznawstwa rusycystycznego, i przedstawić pewien kontekst dla dalszych rozmyślań.

W tych poszukiwaniach kontekstowych pomoże analiza przemian warunków recepcji tekstów od dawna funkcjonujących jako materiał badań w literaturoznawstwie rusycystycznym. Ważne tu będą i warunki pojawienia się owych tekstów w obrębie zainteresowania naukowców, i okoliczności, które wywołują recepcyjne zmiany. Wydaje się, że poprzedni zwrot w rozważaniach slawistycznych z początku lat dziewięćdziesiątych, który zaowocował otwarciem na twórczość emigracji rosyjskiej wśród badaczy² i w jakimś sensie także czytelników, chociaż oczywiście, uwzględniając cały rynek czytelniczy, zapotrzebowanie na utwory emigrantów rosyjskich było stosunkowo niewielkie, może stać się dogodnym przedmiotem porównań, a co za tym idzie – także punktem wyjścia do rozmyślań nad sytuacją dzisiejszą. Postaram się pokazać, jakie były rezultaty „odkrycia” literatury emigracyjnej i czego jej przypadek uczy nas dziś, w okresie dramatycznej wojny, kiedy co jakiś czas wybrzmiewają opinie, że literatura i kultura rosyjska są współodpowiedzialne za kolonialną postawę reprezentowaną przez państwo. W moich analizach ograniczę się tylko do twórczości jednego z prozaików emigracyjnych I fali, a mianowicie Iwana Szmielowa, ale jak sądzę, wnioski z tych analiz będą miały odniesienie do szerszego zakresu dociekań.

Dyskurs polskiego literaturoznawstwa slawistycznego na temat rosyjskiej literatury emigracyjnej ukształtował się bez wątpienia pod wpływem okoliczności polityczno-społecznych, które towarzyszyły odkryciu tej literatury przez polskiego odbiorcę. Dlatego trzeba przybliżyć tu pewne specjalne uwarunkowania historyczne badań nad emigracją rosyjską w ich początkowej fazie, wtedy gdy

² Lucjan Suchanek, „Emigracja. Emigrantologia. Komisja Emigrantologii Słowian”, *Slavia Orientalis*, nr 2 (2014): 181-184.

zainteresowanie twórczością emigrantów przechodziło z drugiego obiegu literackiego do oficjalnego obiegu akademickiego.

Nie jest odkryciem myśl, że twórczość emigrantów rosyjskich stała się bliska badaczom polskim nie tylko na skutek faktu, że tworzyły ją teksty zupełnie nieznane w oficjalnym dyskursie slawistycznym, a więc atrakcyjne ze względu na swoją względną nowość. Chociaż należy przyznać, że pewna niemała grupa polskich badaczy była z nimi zaznajomiona dzięki drugiemu obiegowi wydawniczemu, rosyjskiemu „tamizdatowi” i emigracyjnym polskim instytucjom kulturalnym, takim na przykład jak krąg paryskiej „Kultury”³. Na Zachodzie bowiem badania nad emigracją rosyjską pojawiły się na długo wcześniej i trudno je właściwie oddzielić od działalności krytycznej samych emigrantów⁴. Te dokonania przesącały się jednak do środowiska polskich badaczy kanałami nieoficjalnymi i w tak samo nieoficjalnym obiegu były one początkowo dostępne w Polsce. Właśnie z ową niejawnością związany jest drugi powód popularności wśród polskich badaczy dorobku emigrantów rosyjskich, jakim jest pewna bliskość światopoglądowa. Jeśli bowiem przyjąć, że każda z fal emigracyjnych odznaczała się swoją szczególną specyfiką, to dla emigracji I fali specyfikę tę tworzyła tęsknota za tradycyjną Rosją, „świętą Rusią” i krajem lat dziecięcych, odrębność zaś emigracji III fali określa dyskurs obywatelski i wolnościowy. Dla polskiego czytelnika, ukształtowanego w dużej mierze na obowiązkowych lekturach romantycznych, w których temat emigracji i tęsknoty za ojczyzną miał niemal znaczenie założycielskie, pełne nostalgii za utraconą Rosją utwory emigrantów rosyjskich zawierają bardzo wiele bliskich cech. Chociaż oczywiście pod wieloma względami teksty polskie i rosyjskie bardzo się różnią, bo przecież, kiedy w polskich utworach emigracyjnych pojawia się Rosja, to jest ona uosobieniem tego zła, które zniewoliło Polskę, i kraj ten pozostaje mroczną potęgą, która sprawiła, że Polacy nie są wolni na własnej ziemi, lecz muszą tułać się po świecie jako wygnańcy⁵. W zakresie konkretnego obrazu świata i znaczenia przypisywanego poszczególnym realnym zjawiskom emigracyjna twórczość Polaków i Rosjan diametralnie się różni, ale odwołania do sfery emocji i fakt wykorzystania motywów, obrazów i symboli ze sfery religijnej przy opisie utraconej ojczyzny bardzo zbliżają obydwa nurty emigracyjne. Poza tym system

³ Zob. Piotr Mitzner, red., *Literatura rosyjska w kręgu „Kultury”*, t. 1 (Paryż–Kraków: Instytut Książki, 2016).

⁴ Monika Sidor, *Rosja i jej duchowość. Proza „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009), 13-14, 19-25.

⁵ Jerzy Fiećko, „Co zrobić z Rosją? Mickiewicz, Krasiński i inni”, w: *Obraz Rosji w literaturze polskiej*, red. Jerzy Fiećko i Krzysztof Trybuś (Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2012), 137-157.

wartości duchowych, które reprezentowała literatura rosyjskiej diaspory, był zbieżny z wartościami polskiej literatury emigracyjnej różnych okresów, a bazował on na religijności i miłości do ojczyzny, widzianej w optyce męczeństwa.

Z dzisiejszego punktu widzenia można powiedzieć, że sposób czytania rosyjskiej literatury emigracyjnej w Polsce po transformacji ustrojowej zasadniczo kontynuował sposób czytania polskich tekstów emigracyjnych. Odślaniano i eksplorowano te wartości, które w dobie wcześniejszej, czyli w literaturze socrealistycznej, nie miały racji bytu. Miejsce wysuwanego na piedestał postępu i rozwoju zajęła więc tradycja, spójność kultury oraz nawiązanie do dawnych matryc kulturowych, wzorców osobowych, gatunków, tendencji i wartości świata literackiego⁶. Szczególne miejsce zajmowały zaś badania zagadnień duchowych i religijnych tej twórczości⁷.

Właśnie literatura emigracyjna skoncentrowana wokół kwestii duchowości posłuży mi tutaj jako punkt wyjścia do rozważań nad uwarunkowaniami odczytania literatury rosyjskiej i zagadnienia dekolonizacji badań rusycystycznych w Polsce. Wychodzę bowiem z założenia, że zmiany polityczne i społeczne, jakie zaszły w ostatnim czasie, z jednej strony stawiają badaczy literatury rosyjskiej w trudnej sytuacji konieczności nowego określenia się wobec obiektu swoich badań, a z drugiej – zmiany te, mówię o wojnie toczącej się na terytorium Ukrainy i o braku możliwości współpracy z rosyjskimi jednostkami badawczymi, a więc i o odizolowaniu badaczy zagranicznych od istotnych przechowywanych w Rosji materiałów źródłowych, wydają się polskim naukowcom tak ciągle zaskakujące i nierealne, że trudno wypowiedzieć się obiektywnie na temat perspektyw badań literatury rosyjskiej w obiegu naukowym w Polsce.

Jednocześnie na skutek sytuacji wojennej pojawia się myśl, że nie można literatury rosyjskiej analizować w odniesieniu do tego samego systemu wartości, który wykorzystywano wcześniej. Okoliczności wymagają przeformułowania zadań badawczych i modyfikacji sposobu czytania literatury emigracyjnej, lecz nie wiadomo, w jaki sposób to czytanie i te badania należy zmienić. Skrajnie postępową drogę można odnaleźć w rozważaniach z nurtu postkolonializmu, w którym od dawna bada się odniesienie systemu przekonań wytworzonego i utrwalonego przez kulturę do codziennych wyzwań danej społeczności do jej obrazu, który powstaje w innych społeczeństwach, i do zadań, które ona sama przed sobą stawia. W tym procesie szczególną rolę przypisuje się historii literatury, która odpowiedzialna jest za tworzenie kanonów. Przypomnijmy konstatację Grzegorza Dziamskiego:

⁶ Sidor, *Rosja i jej duchowość*, 21.

⁷ Anna Woźniak, „Wstęp”, w: *Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich*, red. Anna Woźniak i Mirosława Kawecka (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2002), 7-8.

Historia literatury jest wytwarzana przez różne praktyki dążące do narzucenia własnej wizji, własnej interpretacji literatury. Z tego ścierania się różnych praktyk rodzi się kanon czy też to, co na prawach kanonu funkcjonuje, a co próbuje nam narzucić, i czyni to dość skutecznie, nie tylko pewien obowiązujący obraz literatury, ale wynikający z niego obraz świata, który przyjmujemy za oczywisty⁸.

Polski badacz podkreśla, że literatura nie jest tylko twórczością nastawioną na cele estetyczne. Status sztuki słowa nie sprowadza się do wartości artystycznych i nie ogranicza się do warunków indywidualnego odczytania, ale wykracza poza sferę arcyzmu i zyskuje znaczenie społeczne. Literatura w takim razie „ma swój udział w kształtowaniu tożsamości kulturowej, historycznej i narodowej, szczególnie wtedy, kiedy przeradza się w kanon, na straży którego stoją zinstytucjonalizowane formy nauczania literatury”⁹. Na tej podstawie można powiedzieć, że sposób, w jaki literaturę rosyjską czytają i badają specjaliści, również współtworzy coś, co nie tylko sprowadza się do imagologii, czyli specyficznego obrazu „innego” w kulturze polskiej, ale kreuje pewien zespół przekonań, na podstawie którego zostaje do tej kultury przeniesiona pewna wizja świata. Dodajmy, że ta wizja świata może być kolonialnie naznaczona. Mam nadzieję, że obecne rozważania pozwolą ukazać różne rozumienia i różne aplikacje tego stwierdzenia.

Dodatkowy kontekst dla rozważań stanowi fakt, że w polskich mediach w początkach wojny w Ukrainie dały się słyszeć komentarze, że cała literatura rosyjska jest kolonialna, służy rozprzestrzenianiu ideologii wielkomocarstwowej i należałoby ją przestać czytać oraz wykluczyć ją z pola widzenia instytucji kulturalnych oraz badawczych. Stwierdzenia takie pojawiają się w wywiadach z uznanymi pisarzami ukraińskimi, którzy zyskali dużą popularność w Polsce szczególnie po lutym 2022 roku, ale także i takimi, którzy i wcześniej dali się poznać polskim odbiorcom kultury nie tylko jako utalentowani twórcy, ale także przenikliwi komentatorzy współczesnej kultury i polityki. Na przykład Serhij Żadan w wywiadzie z końca 2022 roku przeprowadzonym dla Instytutu Książki wyraził opinię, że „kultura rosyjska jest częścią szowinistycznej maszyny imperialnej Rosji”¹⁰. Stwierdził on także:

Kultura nie jest zamkniętą strukturą, jest żywa i ma moc oddziaływania dopóty, dopóki są ludzie, którzy ją przeżywają i interpretują. W ostateczności to od nich zależy

⁸ Grzegorz Dziamski, „Kulturowy zwrot w badaniach literackich”, *Kultura Współczesna*, nr 4 (2007): 212.

⁹ Dziamski, „Kulturowy zwrot w badaniach literackich”, 212.

¹⁰ „Serhij Żadan: kultura rosyjska jest częścią szowinistycznej maszyny imperialnej Rosji”, wywiad prowadził Maciej Rajkowski. Instytut Książki, 18.10.2022, <https://instytutksiazki.pl/aktualnosci,2,serhij-zadan-kultura-rosyjska-jest-czescia-szowinistycznej-maszyny-imperialnej-rosji,8283.html>.

jej los. Ale w obecnej Rosji, co jest chyba dla każdego zupełnie jasne, kultura została podporządkowana państwowej ideologii [...]. „Russkij mir” ma dzisiaj nie tylko twarz Putina, Piotra I czy Stalina, ale także Dostojewskiego i Czechowa. [...] Myślę, że to samo czeka Puszkina, Tołstoja czy Dostojewskiego – ich imiona nie będą w przyszłości kojarzyć się z humanizmem i subtelnością sztuki, tylko z gwałtem, przemocą i grabieżą¹¹.

Ta ocena, mimo że w pełni zrozumiała w warunkach, w jakich została wyrażona, jest trudna do przyjęcia przez badaczy literatury rosyjskiej, którzy zajmują się nią zawodowo i którzy dostrzegają w niej pierwiastki uniwersalne, a nadto wierzą, że literatura jest czymś więcej niż narzędziem manipulacji władzy.

W jeszcze bardziej emocjonalnym tonie utrzymane są wypowiedzi Oksany Zabuzko, dość często przywoływane przez polskie media. Pisarka ukraińska w wypowiedzi dla *Times Literary Supplement* w kwietniu 2022 roku wyraziła opinię, że atak Rosji na Ukrainę to „czysty Dostojewski”, przeprowadzając bezpośrednią paralelę między literaturą rosyjską a agresywną polityką totalitarną państwa¹².

Co prawda, jeśli przyjrzeć się badanej od lat dziewięćdziesiątych spuściznie emigrantów rosyjskich I fali, trzeba zauważyć, że w ich dyskursie o utraconej pięknej Rosji, skoncentrowanej na wartościach duchowych i kultywującej tradycje prawosławne, znaleźć można elementy, które z tego punktu widzenia podsycają idee mocarstwowe. Pełne nostalgii utwory Iwana, takie jak *Pielgrzymka* (*Богомолье*, 1931) i *Rok Pański* (*Лето Господне*, 1934) czy cykl opowiadań *Siedząc na brzegu* (*Сидя на берегу*, 1925), ukazujące piękno prawosławnych tradycji ludowych i wręcz służące za przykład swoistej „teologii ludowej”, wskrzeszają jednocześnie ideę „świętej Rusi”. Iwan Iljin, jeden z największych wielbicieli talentu Szmielowa¹³, część swego szkicu poświęconego twórczości badanego autora nazwał właśnie: „*Święta Ruś*”. „*Pielgrzymka*” Iwana Szmielowa. Początkowe zaś słowa tego fragmentu brzmią:

О, нет, – это не преувеличение: «Святая Русь».... Прошли, канули безвозвратно в историю темные годы религиозной слепоты и глухоты, когда, эти чудесные слова выговаривались с иронией. Русская интеллигенция учится и научится произносить их иначе, – с глубоким чувством, и разумом, и устами, и волею¹⁴.

¹¹ „Serhij Żadan”.

¹² Oksana Zabuzhko, “No Guilty People in this World: Reading Russian Literature after Bucha”, *Times Literary Supplement*, 22.04.2022, <https://www.the-tls.co.uk/articles/russian-literature-buchamassacre-essay-oksana-zabuzhko/>.

¹³ Iwan Iljin jest dziś uznawany za ulubionego filozofa Putina. Zob. Siergiej Lebiediew, „Pasażer na «statku filozofów»”, tłum. Sylwia Szarejko, *Świat Sybiru*, 27.12.2023, <https://swiatsybiru.pl/pl/pasazer-na-statku-filozofow/>.

¹⁴ Ivan A. Il'in, „Svyataya Rus”. ‘Bogomol’ye’ Shmeleva”, v: *Dukhovnyy put’ Ivana Shmeleva: 1873-1950: Stat’i; Ocherki; Vospominaniya*, sostavleniye Aleksey Lyubomudrov (Moskva: Sibirskaya Blagozvonitsa, 2009), 49.

Иjin jest zdania, że właśnie w utworach Szmielowa wyrażona została istota historycznej Rosji. A w tym sensie wszelkie pisarskie zabiegi artystyczne, o których będzie dalej mowa, nakierowane są na oddanie prawdziwego obrazu ojczyzny, obrazu wyraźnie nacechowanego religijnie:

Здесь искусство поднимается до той естественности и незаметности, на которой всегда живет природа. В этой естественности и незаметности оно вливается в душу читателя, чтобы показать ей великую основу России – Святую Русь¹⁵.

U podstaw wspomnianej metafory świętoruskiej leży teoria historiozoficzna i zarazem idea państwowa, według której Rosja jest prawdziwą ostoją prawdziwej wiary prawosławnej, a więc według jej miary należy weryfikować prawdziwość wszelkich innych konfesji i związanych z nimi tradycji. Idąc dalej tym tokiem rozumowania, Rosja miałaby także posiadać prawo rozsądzania, które tradycje i postawy odpowiadają temu „czystemu obrządkowi”, oraz prawo do obrony tego zestawu tradycji i idei, które ona sama reprezentuje. Z punktu widzenia więc krytyki postkolonialnej Rosja w utworach emigracyjnych Szmielowa jest krajem kolonialnym, gdyż przecież obronę tradycji można także rozumieć jako narzucanie swojej wizji prawdziwej wiary i tradycji prawosławnych innym narodom.

Wydaje się jednak, że sprawa religijnego nacechowania obrazu ojczyzny u Szmielowa powinna być badana z uwzględnieniem kontekstu historycznego i artystycznego powstawania jego utworów. Posłużę się kilkoma przykładami odzwierciedlającymi właśnie historyczne i artystyczne uwarunkowania twórczości pisarza.

W cyklu *Siedząc na brzegu* autor wielokrotnie odwołuje się do religijnych skojarzeń tworzących szczególną atmosferę sakralną i konstruujących mistyczne wyobrażenie ojczyzny. Na sekwencji takich obrazów opiera się fabuła opowiadania *Procesja* (*Крестный ход*, 1925), które rozpoczyna opis otaczającego bohatera krajobrazu zachodnioeuropejskiego oceanicznego wybrzeża. Wrażenia bieżące wywołują kaskadę wspomnień z innego, przeszłego życia i dotyczących innych okoliczności, innej przyrody, innego kraju, które całkowicie zawłaszczają odczucia oraz myśli bohatera.

На безумное мёртвое качание, плесканье, бессчётным светом, свинцовая даль, пустая, – а Дух ведущий – святое в человеке.

«...Иже везде сый и вся исполняй...»¹⁶.

¹⁵ П'ин, „Svyataya Rus”, 49-50.

¹⁶ Ivan Shmelev, „Krestnyy khod”, v: *Sobraniye sochineniy v 5 tomakh*, sost. Ye.A. Os'minina, t. 2 (Moskva: Russkaya kniga, 2001), 200.

Wspomnienia obejmują fragmenty pieśni religijnych towarzyszących cerkiewnym procesjom, migawki krajobrazowe ukazujące krzyże błyszczące na dachach świątyń i typowe rosyjskie rośliny oraz ikony niesione w religijnym skupieniu przez uczestników procesji. Obrazy wyróżniają się fragmentarycznością, ale także wielkim bogactwem szczegółów, sprawiającym, że ciągi reminiscencji są znacznie ciekawsze i znacznie mocniej nasycone emocjonalnie niż piękny krajobraz morski, którego kontemplacja je zainicjowała. Świat przywoływany we wspomnieniach jest żywy, bliski i jakby zatopiony w sferze sakralnej. Bohater zaś, upatrując w tych echach z przeszłości otuchy w ciężkim losie emigranta, rozmyśla:

Придет ли Великий День? В солнце и холодке осеннем, услышу ли запах травы замятой [...], – исконный воздух Крестного Хода русского, веками навеки слитый? Услышу ли гул надземный – русского моря-океана?...¹⁷

Przywołane z pamięci obrazy są więc przesiąknięte doświadczeniem świętości, a siła tego doświadczenia jest spotęgowana przez dojmujące poczucie straty, osamotnienia i odcięcia od swojego rodzinnego środowiska. Jeszcze wyraźniej sakralizacja ojczyzny wybrzmiewa w innym opowiadaniu z tego samego cyklu *Złota księga* (*Золотая книга*, 1925), gdzie historię Rosji, pokonanej przez rewolucję, bohater porównuje do cierpień Chrystusa. Przywołuje on tu zasłyszana jeszcze podobno przed wyjazdem z kraju cudzą wypowiedź:

«Про нашу Россию теперь... в Евангелие писать надо, как Страсти Христовы... и читать в церкви, благословясь!...»¹⁸.

Przedstawienie tej myśli jako cytatu w oczywisty sposób wzmacnia jej wymowę, staje się ona jakby prorocstwem, którego znaczenie zostało odkryte przez bohatera znacznie później. On sam z kolei nie chce zatrzymywać się na wymiarze cierpiętniczym historii ojczystej i marzy o tym, że przegrana Rosji z rewolucją bolszewicką, paralelnie do historii Chrystusa, zakończy się triumfem zmartwychwstania. Bohater wzdycha bowiem: „Когда же Оно откроется, Св. Евангелие России, – и все прочтется?...”¹⁹.

Śmiałemu ukazaniu Rosji w kontekście religijnym, a nawet porównaniu jej doświadczenia do cierpień Chrystusa, towarzyszy za każdym razem wyraźnie zmanifestowane przez narratora uczucie tęsknoty i emigracyjnego zagubienia w obcym świecie. Narrator jasno daje do zrozumienia, że jego życie na obczyźnie

¹⁷ Ivan Shmelev, „Zolotaya kniga”, v: *Sobraniye sochineniy*, t. 2, 203.

¹⁸ Shmelev, „Zolotaya kniga”, 203.

¹⁹ Shmelev, „Zolotaya kniga”, 203.

wywołuje w nim wrażenie wyobcowania i zachwianie poczucia własnej wartości. W oderwaniu od zwyczajów, które panowały w jego rodzinnym kraju, i od przestrzeni, którą traktował jako własną, nie tylko nie ma podstaw do narodowej dumy, którą bohater żywił w młodości, ale wręcz wątpliwa staje się jego własna tożsamość.

W utworach *Rok Pański* i *Pielgrzymka* Szmielow posługuje się specyficznym typem narracji. Narratorem jest bowiem sześćioletni chłopiec, którego świat, zgodnie z zasadami percepcji dziecka, ma zupełnie inne proporcje niż świat dorosłych. W niektórych bardzo rzadkich momentach powieści pojawia się zaś kolejna perspektywa narracyjna. Wypowiedzi dziecka okazują się więc wspomnieniami dojrzałego wiekiem emigranta, który opowiada swojemu małemu kuzynowi wesołe i smutne historie ze swojego dzieciństwa spędzonego w dalekiej ojczyźnie. Globalne spojrzenie na utwór pozwala zaś dostrzec jeszcze inny chwyt narracyjny, polegający na tym, że pewne treści przedstawione jakoby w prostej historyjce adresowanej do dziecka, w rzeczywistości skierowane są do innych dorosłych, którzy w niemal baśniowej konwencji dostrzec mogą inne szczegóły, odczytywalne tylko przez kogoś o podobnym doświadczeniu, co ów dojrzały emigrant. Ta potrójna perspektywa sprawia, że świat przedstawiony w utworze jest potrójnie zmodyfikowany, a każda z tych modyfikacji jest nakierowana na mistyfikację, upiększenie i mitologizację. Czytelnik modelowy nie odpowiada więc w całej pełni odbiorcy utrwalonemu w tekście w postaci zwrotów do adresata. Już w pierwszych fragmentach utworu narrator-bohater odsłania swoją niejednoznaczną tożsamość i skłonność do przetwarzania elementów rzeczywistości według własnego upodobania.

Сегодня у нас Чистый Понедельник, и все у нас в доме чистят [...]. И радостное что-то копошится в сердце: новое все теперь, другое. Теперь уж «душа начнется», – Горкин вчера рассказывал, – «душу готовить надо». Говеть, поститься, к Светлому Дню готовиться²⁰.

Jakby w całości wchodząc w postać sześćoletniego dziecka, narrator przedstawia obrzędy poniedziałku przed Środą Popielcową jako w pełni organizujące życie kupieckiego domu. Bohater zagłębia się w ten rytm przeżywania świąt i zwyczajów prawosławnych jako najistotniejszych wydarzeń w przedstawionym świecie, relacjonując je z dziecięcą przesadą i zarazem z powagą. W ten sam dzień, tak ważny z punktu widzenia Wani, zwykle w powieści idealizowany i ukazywany jako wzór chrześcijańskiego życia, ojciec udziela ostrej reprimendy jednemu z pracowników za nietrzeźwość. Rozmowa ojca Wani i Wasyla Wasylicza ma wiele

²⁰ Ivan Shmelev, „Leto Gospodne”, v: *Sobranije sochineniy v 5 tomakh*, sost. Ye.A. Os'minina, t. 4 (Moskva: Russkaya kniga, 1998), 15.

elementów komicznych, które jednak zapewne nie są czytelne dla suponowanego w zwrotach tekstowych pierwotnego odbiorcy opowieści, czyli małego dziecka. Tworzony w utworze Szmielowa obraz rozmodlonego ludu rosyjskiego i Rosji jako „Świętej Rusi” jest więc, jak wynika z takiej skomplikowanej strategii narracyjnej, z założenia odrealniony, utrzymany w konwencji baśniowego opowiadania z elementami subtelnego humoru. W konstruowanej w ten sposób „baśni o Rosji” czytelnicy emigracyjni odczytywali jednak „prawdziwą ojczyznę”, w upiększonych opowieściach rozpoznając swoje własne sny i marzenia o utraconym ukochanym kraju rodzinnym. Można więc powiedzieć, że modyfikowany obraz Rosji w utworach Szmielowa po prostu zgadzał się z indywidualnymi modyfikacjami tego obrazu przez emigracyjnych odbiorców, wychodząc naprzeciw ich nostalgicznym oczekiwaniom.

W badaniach rosyjskich wybrzmiewa pogląd, że Szmielow jest prawdziwym patriotą, który w całości poświęcił się propagowaniu prawosławnej wizji świata, a w swoich utworach pokazuje niezakłamaną obraz „Świętej Rusi”. Na rosyjskich literackich portalach internetowych służących jako pomoc metodologiczna dla nauczycieli można znaleźć opinie, które dobrze reprezentuje następujący komentarz:

Наверное, И.С. Шмелёв сейчас самый злободневный и нужный России автор. Он вновь служит Отечеству своим пером. Годы безверия и разрушения Церкви, время новомучеников стали пропастью между дореволюционной Россией и сегодняшним днём. Книги Шмелёва становятся «мостом», который соединяет края этой пропасти. Стоя возле груды кирпичей давно разрушенного храма, современный человек может с помощью точной, талантливой прозы Шмелёва почувствовать ушедшее, понять, как жила Святая Русь²¹.

W ten sposób twórczość emigrantów, w tym właśnie Iwana Szmielowa, po włączeniu jej w nurt twórczości metropolii stanowi dla czytelników rosyjskich wzorzec pisarstwa patriotycznego i zaangażowanego religijnie.

Fakt, że utwory omawianego prozaika odpowiadają zapotrzebowaniu społecznemu w Rosji, w jakimś stopniu potwierdza to, że 2023 rok był dla niektórych instytucji rokiem Szmielowa²², a wówczas miało miejsce wiele imprez popularyzujących spuściznę autora *Pielgrzymki*. Zwolennicy przywołanej tu wcześniej

²¹ Irina Ordynskaya, „150 let I.S. Shmelëvu – poltora stoletiya u istokov sovremennoy pravoslavnoy khudozhestvennoy literatury”, pechorin.net., 16.10.2023, <https://pechorin.net/articles/view/150-liet-i-s-shmeliovu-poltora-stoletiia-u-istokov-sovremiennoi-pravoslavnoi-khudozhestviennoi-literatury>.

²² „God Ivana Shmeleva v Dome russkogo zarubezh'ya. K 150-letiyu so dnya rozhdeniya pisatelya”, Dom russkogo zarubezh'ya imeni Aleksandra Solzhenitsyna, 16.10.2023, https://www.domrz.ru/science_center/shmelyev-year/.

opinii Żadana mają prawo uznać, że zawartość ideologiczno-religijna tekstów Szmielowa wpływa na wzmocnienie postaw nacjonalistycznych i przyczynia się do powstawania oraz rozpowszechnienia mocarstwowego obrazu Rosji wśród czytelników tej prozy.

Warto jednak przypomnieć rozważania na temat nacjonalizmu przedstawione przez Ewę Thompson w jej pracy poświęconej kolonializmowi w literaturze rosyjskiej. Badaczka zwraca uwagę na różne znaczenie wspomnianego pojęcia w zależności od środowiska, w którym jest ono obserwowane²³. Thompson pisze więc, że istnieją dwa typy nacjonalizmu, wywołane skrajnie różnymi warunkami historycznymi i nastawione na zupełnie inne cele. Jeśli nacjonalizm małych narodów nieustannie borykających się z próbami podporządkowania ich społeczeństwom większym i silniejszym ma charakter obronny, to nacjonalizm dużych narodów, które właśnie dążą do potwierdzenia swojej silnej pozycji, jest zwykle kolonizacyjny.

Agresywne nacjonalizmy dążące do manipulowania i kolonizacji innych narodów różnią się bardzo od słabych, obronnych i reaktywnych nacjonalizmów, które łatwo padają ofiarą militarne i retoryczne zawłaszczenia dokonywanego przez ich adwersarzy²⁴.

Wobec powyższego rozróżnienia trudno jednoznacznie określić stan rosyjskiej tożsamości narodowej w momencie, kiedy powstawały utwory Szmielowa. Naród rosyjski, którego nigdy nie można było nazwać narodem z kategorii narodów słabszych i mniejszych, stanął jednak wobec zagrożenia całkowitej utraty swojej tożsamości. To, co stanowiło o charakterze Rosjan w okresie Imperium Rosyjskiego, stało się bowiem po rewolucji przedmiotem politycznej nagonki i ideologicznej modyfikacji. Naród, który – jakby się wydawało – zasłużył na miano kolonizatora, sam stał się obiektem bezwzględnej kolonizacji. Z tego względu jasne określenie wymiaru ideologicznego motywów świętoruskich w twórczości Szmielowa napotyka kilka poważnych trudności, które wymagają bardzo precyzyjnych narzędzi badawczych. Łatwo sobie wyobrazić, że odpowiedzi na temat typu nacjonalizmu reprezentowanego przez Szmielowa mogą być diametralnie różne.

Jaki powinien więc być stosunek do pisarza i odbiór twórczości emigrantów rosyjskich, ukazującej podobny obraz świata i poruszającej podobną problematykę, w badaniach polskich, jeśli przyjmiemy, że nawet refleksja naukowa, chociaż w założeniu obiektywna, zawsze jest także interpretacją i zawsze formuje pewien model interpretacyjny, a więc także pewien punkt widzenia materiału?

²³ Ewa Thomson, „Nacjonalizm, kolonializm, tożsamość”, *Teksty Drugie*, nr 5 (1999): 26-27, 31.

²⁴ Thomson, „Nacjonalizm”, 31.

Obraz Szmielowa przedstawiany przez polskich badaczy jest, jak się wydaje, bardziej stonowany od obrazu wyłaniającego się z badań rosyjskich. Próbując ująć syntetycznie wyznaczniki polskiego dyskursu badawczego na temat tego pisarza, trzeba zauważyć następujące kształtujące go składowe. Po pierwsze – badacze polscy, jak to już zostało powiedziane, dysponują doświadczeniem czytelnictwem polskiej literatury romantycznej oraz dwudziestowiecznej twórczości emigracyjnej i dobrze rozróżniają wywołane tęsknotą nuty patriotyczne. Po drugie – w polskich badaniach tekstów Szmielowa zaznacza się znajomość zachodnich i rosyjskich badań nad fenomenem rosyjskiej diaspory, w których znaleźć można odniesienie do różnorodnych opinii na temat dominanty obrazu świata przedstawionego przez pisarza. Od „religii obyczajowej” wskazanej przez Fiodora Stepuna²⁵ po „prawdziwą Ruś”, opisywaną przez Konstantina Balmonta czy Iwana Iljina.

W najnowszej wydanej w Polsce książce o Szmielowie z 2019 roku Danuta Horczak i Czesław Andruszko interpretują obrazy ukazane przez Szmielowa w kluczu mistycznym. Powieść *Pielgrzymka* jest według nich „metaforą poznania Boga obecnego w świecie stworzonym”, gdzie „duchowe poznanie łączy kontemplację «ikonicznego» piękna wszechświata z kontemplacją Świętej Rusi”²⁶.

Janina Sałajczykowa pisze, że Szmielow poetyzuje postaci ludzi rosyjskich, obdarzając ich najlepszymi cechami, takimi jak pracowitość, bezinteresowność i umiłowanie ojczyzny, które mają wyrażać istotę charakteru narodowego²⁷.

Inni badacze wspominają zaś o idealizacji Rusi, która staje się u Szmielowa „krajem świętą”, wypełnioną ludźmi stale dążącymi do świętości²⁸.

Powstaje następne pytanie, czy teraz, po wybuchu wojny należałoby punkt widzenia na twory Szmielowa przemodelować? Sakralizacja cierpień Rosji i porównanie jej historii do Ewangelii mogą prowadzić dzisiejszego czytelnika, nieobebranego z okolicznościami pojawienia się ukazanych zabiegów artystycznych, do postawy niezrozumienia i sprzeciwu. Badacz jednak powinien uwzględnić jak najwięcej uwarunkowań i kontekstów, dążąc do obiektywizacji i wydobywania tych elementów, które w pobieżnym indywidualnym odczytaniu mogą być łatwo pominięte, a które radykalnie mogą zmienić wymowę utworu.

²⁵ Fedor Stepun, *Vstrechi. Dostoyevskiy – L. Tolstoy, Bunin – Zaytsev – V. Ivanov, Belyy – Leonov* (Myunkhen: Tovarishchestvo zarubezhnykh pisateley, 1962), 128.

²⁶ Czesław Andruszko i Danuta Horczak, *Aspekty duchowe chronotopu w powieściach emigracyjnych Iwana Szmielowa* (Poznań: Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, 2019), 160.

²⁷ Janina Sałajczykowa, *Prozaicy pierwszej fali emigracji rosyjskiej. 1920-1940* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003), 79.

²⁸ Sidor, *Rosja i jej duchowość*, 46-47.

W tym miejscu warto przywołać wypowiedzi znawców kultury rosyjskiej, autorów książek reportażowych oraz tekstów popularnonaukowych i popularnych poświęconych Rosji, dostępnych w polskiej prasie. Na przykład w ankiecie zamieszczonej w pierwszym numerze pisma *Fabrica Litterarum Polono-Italica* za 2023 rok niektórzy z tych twórców zostali poproszeni o opinię, jak traktować kulturę i literaturę rosyjską po ataku Rosji na Ukrainę²⁹. Większość z nich była zdania, że literatura rosyjska na jakiś czas powinna zostać wykluczona z pola uwagi czytelników i publiczności teatralnej. Tylko w jednym przypadku wybrzmiała teza, że nieczytanie nie przynosi żadnej korzyści³⁰.

Sądzę, że dla współczesnych badań nad literaturą rosyjską inspirujące mogą być prace ukazujące zastosowanie optyki postkolonialnej w odniesieniu do literatur wschodnioeuropejskich. Na przykład Dariusz Skórczewski, zajmując się literaturą polską, wyodrębnia dwie opcje krytyki postkolonialnej: konserwatywną i postępową³¹. Badacz zwraca szczególną uwagę na cechy podejścia konserwatywnego, które charakteryzuje się akceptacją pewnego porządku społecznego. Wspomniane wyżej rozróżnienie, oparte na subtelnej argumentacji, nie odzwierciedla oczywiście dokładnie zwyczajowego rozumienia pojęć „konserwatyzm” i „postępowość”, lecz pomaga przeprowadzić typologizację stanowisk w ramach postkolonializmu. Biorąc więc pod uwagę odrębność ideologiczną literatur wschodniosłowiańskich, trzeba uznać, że istnieje kolonializm lewicowy, gdzie to, co uznawane za konserwatywne, staje się obiektem kolonizacji. Stanowisko to akcentuje znaczenie wartości chrześcijańskich i chrześcijańskiej wizji człowieka, które apriorycznie bywają odrzucane przez teorie dekolonizacyjne. Ponadto, co wydaje mi się szczególnie ważne dla obecnych rozważań, podejście to dowartościowuje, a może warto powiedzieć, w ogóle dopuszcza pozytywne znaczenie pojęcia „naród”, które postępowy postkolonializm poddaje radykalnej krytyce jako źródło nacjonalizmu i działań opresyjnych. Istotą projektu badań zaproponowanych przez Skórczewskiego dla rozmyślań nad piętnem kolonialnym literatury polskiej, która, *notabene*, jest analizowana zwykle właśnie w pozycji kultury pokrzywdzonej przez kolonialny dyskurs rosyjski, jest nie tyle przyjęcie odwrotnej niż dotychczas optyki patrzenia na literaturę, ile próba zbalansowania dwóch stanowisk, które mogą doprowadzić do rozwinięcia aspektów badawczych niedostrzeganych do tej pory, do bardziej

²⁹ W ankiecie udział wzięli: Wojciech Górecki, Renata Lis, Jędrzej Morawiecki, Zbigniew Rokita, Wojciech Śmieja i Ludwika Włodek.

³⁰ „Co z tą Rosją? Raport reporterów”, *Fabrica Litterarum Polono-Italica*, nr 1 (2023), 16.10.2023, <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/flit/article/view/14922/11729>.

³¹ Zob. Dariusz Skórczewski, *Fantazmaty skolonizowanych Polaków. Studia o tożsamości kulturowej* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2023), 15, 17-18.

wielostronnego i zniuansowanego spojrzenia na sztukę słowa, do wypracowania języka mniej nastawionego na jątrzenie sporów, a bardziej na dokładne diagnozowanie sytuacji.

W moim przekonaniu postulat ukonkretnienia i kontekstualizacji badań, które nie będą pomijały spraw uznanych za trudne, pozwala myśleć, że badania rusycystyczne w Polsce, nawet te podejmujące bolesne dziś do rozstrzygnięcia tematy, zasługują na kontynuację. Ich celem nie musi być krytyka bardziej lub mniej wyraźnych zapędów kolonizacyjnych utrwalonych w kulturze rosyjskiej, ale raczej dostrzeżenie owych cech i ukazanie ich okoliczności. Według argumentacji zaproponowanej wcześniej, na przykład eksponowana w literaturze kategoria narodu zasługuje na pogłębione badania i na kontekstową analizę. Podejście to pozwala, jak mi się wydaje, naświetlić kwestie, które w istotny sposób mogą zaważyć na odbiorze kultury rosyjskiej. Kwestia dekolonizacji dyskursu, która wybrzmiała w tytule artykułu, nie jest więc wezwaniem do biegunowego przemodelowania literaturoznawczych rozważań rusycystycznych, ale sugestią uwzględnienia nowych warunków i nowych metodologii w celu precyzyjniejszego opisu i trafniejszej interpretacji. Postulat ten nie oznacza oczywiście zawieszenia oceny moralnej ani też rezygnacji z określeń, które były tradycyjnie stosowane, a dziś mogą być obiektem krytyki. Zmiana optyki nie polega więc na zwrocie, ale wielowektorowym ujęciu, w którym może i powinna być widziana każda literatura narodowa. Wydaje się, że badanie, jak kwestie narodu czy kraju są ukazywane przez emigranta-Szmielowa, powinno się odbywać z uwzględnieniem historycznych okoliczności powstawania omawianych tekstów oraz dzisiejszych warunków ich odbioru. Takie rozważania nie tylko mają niebagatelne znaczenie, ale są wyjątkowo aktualne, ilustrując jak dyskurs humanistyczny odpowiada na najważniejsze problemy współczesności.

Nowe warunki recepcji nie oznaczają konieczności zupełnego zanegowania wcześniejszych interpretacji ani przedstawienia nowych poprawnych odczytań. Chodzi raczej o wrażliwość na te aspekty przekazu literackiego, które były wcześniej pomijane, przy zachowaniu badawczego obiektywizmu, a zatem w konsekwencji o niepoddawanie się bezwzględnemu dyktatowi czasu w zakresie wyboru czytanego materiału i perspektywy odbioru. Ponadto, co bardzo ważne, świadomość zmieniających się warunków zakłada odpowiedzialność za swoje wybory i swój sposób odczytania. Dekonstruowanie modeli badawczych dotyczących literatury rosyjskiej nie powinno przybierać formy apriorycznego jej wykluczania z zestawu poruszanych zagadnień, ale otwarcie się na inne (również dekolonizacyjne) propozycje badań oraz możliwość łączenia różnych opcji i uwzględnianie różnych kontekstów badawczych, a więc przede wszystkim czytanie uważne i odpowiedzialne.

BIBLIOGRAFIA

- Andruszko, Czesław i Danuta Horczak. *Aspekty duchowe chronotopu w powieściach emigracyjnych Iwana Szmielowa*. Poznań: Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, 2019.
- „Co z tą Rosją? Raport reporterów”. *Fabrica Litterarum Polono-Italica*, nr 1 (2023). 16.10.2023. <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/flit/article/view/14922/11729>.
- „God Ivana Shmeleva v Dome russkogo zarubezh'ya. K 150-letiyu so dnya rozhdeniya pisatelya”. Dom russkogo zarubezh'ya imeni Aleksandra Solzhenitsyna. 16.10.2023 [„Год Ивана Шмелева в Доме русского зарубежья. К 150-летию со дня рождения писателя”. Дом русского зарубежья имени Александра Солженицына. 16.10.2023]. https://www.domrz.ru/science_center/shmelyev-year/.
- Drawicz, Andrzej. „Zagraniczna Rosja (jej książki, ludzie, czasopisma, idee)”. W: Andrzej Drawicz. *Spór o Rosję i inne szkice z lat 1976-1986*, 52-65. Londyn: Polonia, 1988.
- Dziamski, Grzegorz. „Kulturowy zwrot w badaniach literackich”. *Kultura Współczesna*, nr 4 (2007): 209-214.
- Fiećko, Jerzy. „Co zrobić z Rosją? Mickiewicz, Krasiński i inni”. W: *Obraz Rosji w literaturze polskiej*, red. Jerzy Fiećko i Krzysztof Trybuś, 137-157. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2012.
- Il'in, Ivan A. „Svyataya Rus'. 'Bogomol'ye' Shmeleva”. V: *Dukhovnyy put' Ivana Shmeleva: 1873-1950: Stat'i; Ocherki; Vospominaniya*, sostavleniye Aleksey Lyubomudrov, 48-58. Moskva: Sibirskaya Blagozvonitsa, 2009 [Ильин, Иван А. „Святая Русь'. 'Богомолье' Шмелева”. В: *Духовный путь Ивана Шмелева: 1873-1950: Статьи; Очерки; Воспоминания*, составление Алексей Любомудров, 48-58. Москва: Сибирская Благовонница, 2009].
- Lebiediew, Siergiej. „Pasażer na «statku filozofów»”. Tłum. Sylwia Szarejko. Świat Sybiru. Dostęp 27.12.2023. <https://swiatsybiru.pl/pl/pasazer-na-statku-filozofow/>.
- Mitzner, Piotr, red. *Literatura rosyjska w kręgu „Kultury”*, t. 1. Paryż–Kraków: Instytut Książki, 2016.
- Ordynskaya, Irina. „150 let I.S. Shmel'ëvu – poltora stoletiya u istokov sovremennoy pravoslavnoy khudozhestvennoy literatury”. Pechorin.net., 16.10.2023 [Ордынская, Ирина. „150 лет И.С. Шмелёву – полтора столетия у истоков современной православной художественной литературы”. Pechorin.net., 16.10.2023]. <https://pechorin.net/articles/view/150-liet-i-s-shmieliovu-poltora-stoletiia-u-istokov-sovriemiennoi-pravoslavnoi-khudozhiestviennoi-litieratury>.
- Sałażczykowa, Janina. *Prozaicy pierwszej fali emigracji rosyjskiej. 1920-1940*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003.
- „Serhij Żadan: kultura rosyjska jest częścią szowinistycznej maszyny imperialnej Rosji”. Wywiad prowadził Maciej Rajkowski. Instytut Książki, 18.10.2022. <https://instytutksiazki.pl/aktualnosci,2,serhij-zadan-kultura-rosyjska-jest-czescia-szowinistycznej-maszyny-imperialnej-rosji,8283.html>.
- Shmelev, Ivan. „Zolotaya kniga”. V: *Sobraniye sochineniy v 5 tomakh*, sost. Ye.A. Os'minina, t. 2, 202-203. Moskva: Russkaya kniga, 2001 [Шмелев, Иван. „Золотая книга”. В: *Собрание сочинений в 5 томах*, сост. Е.А. Осьминина, т. 2, 202-203. Москва: Русская книга, 2001].
- Shmelev, Ivan. „Krestnyy khod”. V: *Sobraniye sochineniy v 5 tomakh*, sost. Ye.A. Os'minina, t. 2, 200-202. Moskva: Russkaya kniga, 2001 [Шмелев, Иван. „Крестный ход”. В: *Собрание сочинений в 5 томах*, сост. Е.А. Осьминина, т. 2, 200-202. Москва: Русская книга, 2001].
- Shmelev, Ivan. „Leto Gospodne”. V: *Sobraniye sochineniy v 5 tomakh*, sost. Ye.A. Os'minina, t. 4, 15-388. Moskva: Russkaya kniga, 1998 [Шмелев, Иван. „Лето Господне”. В: *Собрание сочинений в 5 томах*, сост. Е.А. Осьминина, т. 4, 15-388. Москва: Русская книга, 1998].

- Sidor, Monika. *Rosja i jej duchowość. Proza „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009.
- Skórczewski, Dariusz. *Fantazmaty skolonizowanych Polaków. Studia o tożsamości kulturowej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2023.
- Stepun, Fedor. *Vstrechi. Dostoyevskiy – L. Tolstoy, Bunin – Zajtsev – V. Ivanov, Belyy – Leonov*. Myunkhen: Tovarithchestvo zarubezhnykh pisateley, 1962 [Степун, Федор. *Встречи. Достоевский – Л. Толстой, Бунин – Зайцев – В. Иванов, Белый – Леонов*. Мюнхен: Товарищество зарубежных писателей, 1962].
- Suchanek, Lucjan. „Emigracja. Emigrantologia. Komisja Emigrantologii Słowian”. *Slavia Orientalis*, nr 2 (2014): 174-189.
- Suchanek, Lucjan. „Rosyjska literatura emigracyjna. Próba spojrzenia całościowego”. *Slavia Orientalis*, nr 2 (1993): 257-270.
- Thompson, Ewa. „Nacjonalizm, kolonializm, tożsamość”. *Teksty Drugie*, nr 5 (1999): 25-39.
- Woźniak, Anna. „Uwagi wstępne”. W: *Literatura emigracyjna Rosjan, Ukraińców i Białorusinów*, red. Anna Woźniak i Lubomyr Puszak, 7-23. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2001.
- Woźniak, Anna. „Wstęp”. W: *Duchowość i sacrum w literaturze emigracyjnej Słowian Wschodnich*, red. Anna Woźniak i Mirosława Kawecka, 7-17. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2002.
- Zabuzhko, Oksana. “No Guilty People in this World: Reading Russian Literature after Bucha”. *Times Literary Supplement*, 22.04.2022. <https://www.the-tls.co.uk/articles/russian-literature-bucha-massacre-essay-oksana-zabuzhko/>.

NOWE WARUNKI RECEPCJI ROSYJSKIEJ LITERATURY EMIGRACYJNEJ
A DEKOLONIZACJA DYSKURSU RUSYCYSTYCZNEGO W POLSCE:
NA PRZYKŁADZIE BADAŃ NAD TWÓRCZOŚCIĄ IWANA SZMIELOWA

Streszczenie

Artykuł stawia sobie za cel rozmyślanie, jak warunki społeczno-polityczne wpływają na odbiór literatury rosyjskiej i czy dyskurs polskiej slawistyki rusycystycznej powinien być dzisiaj zmieniony. Wychodząc od utrwalonych w literaturoznawstwie polskim sposobów interpretacji literatury emigracji rosyjskiej pierwszej fali, autor zastanawia się nad polskimi wzorcami interpretacyjnymi dotyczącymi względnie dawnej literatury rosyjskiej oraz koniecznością zmian w owych wzorcach. Materiał do analiz pod tym kątem stanowi proza emigracyjna Iwana Szmielowa, która przesycona jest elementami ideologizacji historycznej Rosji oraz tęsknotą za ojczyzną. Autor ukazuje twórczość Szmielowa w kontekście rozważań nad treściami nacjonalistycznymi akcentowanymi obecnie w literaturze rosyjskiej i rozmyśla nad okolicznościami, w których omawiane utwory były napisane, a także w jakich są dziś czytane przez różnych odbiorców. Rozważania uwzględniające najnowsze propozycje z nurtu krytyki postkolonialnej prowadzą autora do konstatacji, że badania nad bolesnymi tematami w literaturze rosyjskiej powinny być kontynuowane, a stosowane metody powinny być nakierowane na czytanie uważne i odpowiedzialne.

Słowa kluczowe: Szmielow; literatura emigracyjna; nacjonalizm; dekolonizacja

THE NEW CONDITIONS OF RECEPTION OF RUSSIAN LITERATURE IN EXILE
AND THE DECOLONIZATION OF THE RUSSIAN STUDIES DISCOURSE IN POLAND:
THE EXAMPLE OF RESEARCH ON IVAN SHMELYOV'S WORKS

Summary

The article reflects on how socio-political conditions determine the reception of Russian literature and whether the discourse of Russian studies in Poland should be changed. Starting from the ways of interpreting the first-wave Russian emigration literature established in Polish literary studies, the author reflects on Polish interpretative patterns concerning relatively old Russian literature and the need to change these patterns. The relevant research material is the emigration prose of Ivan Shmelyov, which contains a wealth of elements of historical ideologization of Russia and homesickness. The author presents Shmelyov's works while considering the nationalistic content currently emphasized in Russian literature, and reflects on the circumstances in which the works in question were written, and the context in which they are read today by different recipients. Considerations that take into account the latest proposals of postcolonial criticism lead to the conclusion that the study of painful topics in Russian literature should be continued, and the methods used in this research should be focused on attentive and responsible reading.

Keywords: Shmelyov; Russian émigré literature; nationalism; decolonization